

України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України посадовими особами Бюро економічної безпеки України, органів державної влади та інших державних органів, які здійснюють повноваження у сфері економічної безпеки, що могли призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів»: від 09.12.2022 /документ_1067081(1). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1576307>

5. Виявлено зловживань з бюджетними коштами на понад 1 млрд грн. 28.09.2022. URL: <https://esbu.gov.ua/news/vyavleno-zlovzhyvan-z-biudzhetnymy-koshtamy-na-ponad-1-mlrd-hrn>

6. БЕБ передало в управління АРМА активи відомих російських бізнесменів на 10 млрд грн. 23.11.2022. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-peredalo-v-upravlinnya-arma-aktiv-vidomih-rosijskih-biznesmeniv-na-10-mlrd-grn>

7. Понад 2,2 млрд гривень у дохід України від арештованих БЕБ активів рф та рб. 07.12.2022. URL: <https://esbu.gov.ua/news/ponad-22-mlrd-griven-u-dohid-ukrayini-vid-areshtovanih-beb-aktiviv-rf-ta-rb>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-44>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД УКРАЇНИ І СВІТУ

Киричук Богдана Сергіївна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Права й свободи людини та громадянина є не лише фундаментальним надбанням людства, але й важливим елементом у процесі становлення і соціалізації кожного індивіда, адже забезпечують можливість реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя. Як свідчить практика, з кожним роком зростає показник мобільності населення, що вимагає від окремих держав та міжнародних організацій належного та своєчасного нормативного регулювання цих процесів.

У той же час, предметом активних дискусій залишається механізм обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах дії воєнного стану. Законодавство більшості країн світу містить вказівку на спеціальну правову конструкцію, яка надає додаткові можливості публічній адміністрації мобілізувати всі наявні законні інструменти, коли держава стикається з непередбачуваними ситуаціями. Україна не є винятком, оскільки вітчизняний законодавець розуміє: рівень дотримання, захисту і гарантії основоположних прав і свобод людини є показником розвитку правової і демократичної держави. Реальне дотримання безпеки особистості відноситься до життєво важливих інтересів. Крім того, особливої уваги це питання заслуговує в умовах ведення активних бойових дій, адже цінність демократичних принципів і фундаментальних прав людини нівелюється, коли у збройний конфлікт вступає держава-терорист. З огляду на це, вважаємо, що проблема обмеження прав і свобод людини в Україні є актуальною та потребує комплексного наукового

Відповідно до ст. 3 Конституції України, права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6].

З огляду на це положення, Ю. Фігель зазначає, що особа й держава взаємодіють через виконання гарантованих і охоронюваних законом прав й обов'язків, закріплених у Конституції України. Саме в такий спосіб забезпечується юридична відповідальність цих суб'єктів і розумний баланс між інтересами всієї держави, суспільства й окремих індивідів [12, с. 233].

Вважаємо, що розглядаючи питання ролі й цінності прав людини в сучасному механізмі державотворення, не можна оминати питання їх обмеження в умовах воєнного стану, який був введений в дію Указом Президента України №64/2022 від 24.02.2022 року [10].

Зауважимо, що вітчизняне законодавство поки не надає чіткого визначення поняття «обмеження прав і свобод людини». Для вирішення цієї проблеми слід звернутися до науки конституційного права.

На думку Л. Васечко, обмеження прав людини – це механізм звуження обсягу прав людини, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію особою прав та свобод [2, с. 145]. Науковець під цим терміном розуміє певні заборони, які покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права [12, с. 236]. Натомість І. Ліщина вважає, що обмеження прав людини не варто розглядати лише з однієї сторони, адже це комплексний механізм, який передбачає обмеження не лише через наявність чи відсутність збройного конфлікту чи іншого виду політичних загострень, а й через причини техногенного й природного характеру [8, с. 112].

Насправді, можливість обмеження державою основних прав і свобод людини передбачено чи не у всіх міжнародно-правових актах, що регламентують правовий статус людини. За таких умов, можна стверджувати, що інститут обмеження є міжгалузевим і охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права. Він регулює відносини влади й підпорядкування, а тому для нього є характерним імперативний метод правового регулювання суспільних відносин. Обмеження основних прав здійснюється як шляхом прямих заборон, так і через вилучення тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного права [9, с. 13].

С. Братель, вивчаючи проблему обмеження прав людини, вирізняє два різних аспекти, а саме: перший – позбавлення передбаченого чинним законодавством права, а другий – обмеження у здійсненні прав. Другий підхід до розуміння обмежень припускає, що всі права в їхньому повному обсязі залишаються в людини, однак припиняється можливість у їх реалізації. Такий вид обмеження може бути добровільним (коли людина відмовляється від здійснення права, наприклад, у справах приватного обвинувачення), або ж вимушеним – застосовується через зовнішні, здебільшого непередбачувані обставини [1, с. 238].

Загалом, аналіз чинного законодавства та міжнародних актів дає змогу стверджувати, що перелік прав, які зобов'язується гарантувати українська держава за умови дії режиму надзвичайного стану, не суперечить мінімальним стандартам, встановленим європейською спільнотою. Так, ст. 15 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод містить вказівку на заборону відступу за умов виникнення надзвичайної ситуації від таких зобов'язань держави: гарантування права на життя (ст. 2 Конвенції), заборони катування чи нелюдського поводження (ст. 3 Конвенції), заборони рабства чи підневільного стану (ст. 4 Конвенції) і заборона покарання без вказівки на це в законі (ст. 7 Конвенції) [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 64 Основного Закону, конституційні права й свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Згідно з ч. 2 цієї ж статті, не можуть бути обмеженими такі права й свободи: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати

свої права і обов'язки; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; неможливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [6].

Як вважає І. Голубка, вагомий крок у захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина від свавільного обмеження зробив Конституційний Суд України, визначивши у Рішенні від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 такі основні положення:

- обмеження конституційних прав і свобод має ставити легітимну мету, бути зумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети;
- обмеження конституційних прав і свобод має бути пропорційним та обґрунтованим;
- у разі обмеження права законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію відповідного права, і не порушувати його сутнісний зміст [3, с. 56].

Звертаючись до зарубіжного досвіду, зауважимо, що перші спроби законодавчо закріпити в конституціях можливість державної влади вживати заходів щодо обмеження гарантованих прав і свобод людини можна зустріти в Конституції США. Так, ч. 2 ст. 9 цього акту містить вказівку на те, що права населення не можуть бути обмеженими чи порушеними державою за винятком випадків, коли цього вимагає громадська безпека через вторгнення чи повстання. При цьому право звертатись до збройних сил із вимогою забезпечити громадський порядок надано Конгресу [11].

У чинній Конституції Німеччини вказівка на режим воєнного стану з'явилась ще 1968 року – відповідні зміни були внесені Законом про надзвичайний стан. Так, відповідно до ст. 115а Основного Закону, рішення про введення режиму надзвичайного стану ухвалюється двома третинами поданих голосів, але не менше ніж половиною від конституційного складу нижньої палати парламенту (Бундестагу) за згодою верхньої палати (Бундесрату). З такою пропозицією повинен виступати національний уряд. Серед підстав запровадження режиму воєнного стану в Конституції згадується агресія (напад) на Німеччину або безпосередня і неминуха загроза такого нападу, необхідність ліквідації наслідків стихійних лих, техногенних катастроф, а також усунення небезпеки існуванню вільного демократичного ладу самої Німеччини чи іншої держави [7].

Закон Республіки Молдова «Про режим надзвичайного, воєнного стану чи стану облоги» передбачає, що надзвичайний стан може бути застосований у разі виникнення критичних ситуацій природного,

соціально-біологічного чи техногенного характеру; режим стану облоги – якщо напад на державу є неминучим та режим воєнного стану – у разі оголошення війни іншою державою [5].

Таким чином, запровадження режиму воєнного стану є реакцією держави на певні негативні фактори середовища як природного (епідемії, стихійні лиха, техногенні катастрофи), так і соціального (збройна агресія, повстання, масові заворушення, терористичні акти) походження. Введення режиму воєнного стану зазвичай передбачає можливість залучення збройних сил як найбільш організованої частини держави для оперативного реагування на виклики, що постають перед такою державою. У цьому аспекті актуальним залишається питання дотримання законності під час обмеження прав і свобод людини. Встановлено, що правомірне введення в дію такого правового механізму можливе лише через прийняття рішень відповідними уповноваженими органами державної влади на підставі Конституції та законів України.

Погоджуємося, що проведене дослідження не претендує на вирішення всіх аспектів обраної проблеми. Відтак перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на пошук інших теоретичних особливостей процедури обмеження прав і свобод людини в сучасному суспільстві.

Література:

1. Братель С.Г. Особливості обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1. С. 236-240.
2. Васечко Л.І. Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики. *Юридична Україна*. 2006. № 30. С. 141-150.
3. Голубка І.І. Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 03.00.16, Ужгород, 2016. 240 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.12.2022 року).
5. Конституція Республіки Молдова. *Constcourt*: веб-сайт. URL: https://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/constitutia_ro_22.05.17_ru.pdf (дата звернення: 09.12.2022 року).
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 (дата звернення: 09.12.2022 року).
7. Конституція ФРН. *Handbook Germany*: веб-сайт. URL: <https://handbookgermany.de/uk/basic-law> (дата звернення: 09.12.2022 року).

8. Ліщина І.Ю. Міжнародний механізм захисту прав людини: монографія. Харків: Фоліо, 2011. 376 с.

9. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 20 с.

10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46 (дата звернення: 09.12.2022 року).

11. Текст Конституції США. *Constitution Facts*: веб-сайт. URL: https://www.constitutionfacts.com/content/constitution/files/USConstitution_Russian.pdf (дата звернення: 09.12.2022 року).

12. Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Юридична Україна*. 2017. № 3. С. 231-237.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-45>

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Князєв Всеволод Сергійович

доктор юридичних наук, доцент,

*професор кафедри адміністративного та конституційного права
факультету морського права*

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Найважливішою місією будь-якої цивілізованої держави є неухильне дотримання прав і свобод людини. Фокусуючи на цьому увагу держава показує наскільки важливими є для неї ці питання. Ставлячи в основу своєї діяльності людиноцентристський принцип усі держави цивілізованого світу підкреслюють свою непохитну позицію у захисті прав людини. Україна, яка підтвердила свій незмінний вектор руху до Європейської спільноти, робить усе належне аби категорія «правова держава», що знайшла своє закріплення в Основному Законі нашої держави, була не лише формальним визначенням, а беззаперечно набула реального втілення у повсякденному житті.

Необхідно зауважити, що певні кроки у цьому процесі вже зроблені. Зокрема, держава створила відповідні механізми, які дають змогу забезпечити права, свободи і законні інтереси людини і громадянина у